

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Дутчак Оксана Анатоліївна

УДК 316.334.22

**УМОВИ, ДЖЕРЕЛА ТА ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ШВЕЙНИХ ФАБРИКАХ У ГЛОБАЛЬНИХ
ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ**

22.00.03 — соціальні структури та соціальні відносини

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Науковий керівник

кандидат соціологічних наук, доцент
Богдан Олена Володимирівна,
Національний технічному університеті
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Офіційні опоненти:

Захист відбудеться «_» _____ 2019 р. о __ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради _____ в Київському національному університеті імені Тараса
Шевченка за адресою: _____.

З дисертацією можна ознайомитись _____

Автореферат розіслано «_» _____ 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради _____

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У рамках неоліберального дискурсу розвитку, який значною мірою притаманний і українській еліті, включення в глобальні ланцюги постачання пропонується як ідеальний шлях розвитку (Р. Болдуїн). Загальноновизнаним є факт, що глобальні ланцюги постачання роблять значний внесок у створення робочих місць (Міжнародна організація праці), принаймні у трудомістких галузях економіки. Але, у той же час, Міжнародна організація праці та дослідження у країнах-виробниках (М. Стармменс, К. Лугінбуль і Б. Мусьолек, А. Меззадрі і Р. Срівастава), вказують на численні та суттєві проблеми з умовами праці та відтворенням робочої сили. Причиною цього є структурні особливості функціонування глобальних ланцюгів постачання. Деякі дослідники стверджують, що конкуренція між країнами у контексті неоліберальної політики і консолідації капіталу (М. Аннер), критичний дисбаланс влади у глобальних ланцюгах постачання і велика непропорційність розподілу доданої вартості у них (Д. Брюн), поляризація між «глобальним» капіталом і «локальною» робочою силою (Ф. Келлі) створюють ситуацію «навивпередки вниз» (*race to the bottom*) і «режим, недружній до робочої сили» (*labor-unfriendly regimes*) (А. Меззадрі). У такому контексті, влада в країнах виробництва постійно намагається привабити інвестиції, зменшуючи податки, вводячи податкові пільги (Л. Сібрук і Д. Віган), лібералізуючи регулювання ринку праці та трудове законодавство (Дж. Флекер), що має негативні наслідки для відтворення робочої сили.

Швейні фабрики України почали працювати у глобальних ланцюгах постачання з часу здобуття Україною незалежності. На тлі руйнування сировинних та виробничих ланцюгів Радянського союзу, в умовах падіння купівельної спроможності місцевого населення через кризу переходу до ринкової економіки, а також через завезення дешевого (часто контрабандного) одягу з країн Азії, українські фабрики змушені були шукати нові форми організації виробництва (К. Калантарідіс). З того часу більшість з них працює на давальницькій сировині (О. Цепко), часто виробляючи продукцію на замовлення відомих західних брендів.

За окремими винятками (О. Симончук, А. Рябчук, О. Панькова та К. Іващенко, В. Буткалюк, М. Варга, О. Дутчак) життя робітників і робітниць, відтворення їхньої робочої сили та структурні чинники цього відтворення, залишаються поза фокусом вітчизняної соціології (М. Варга). У той же час, дослідження відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України та центру SOCIS, яке було проведена наприкінці 2013 року, свідчить, що значній частині робітників і робітниць не вистачає коштів на задоволення базових потреб. Наприклад повноцінного і якісного харчування не вистачало 36% опитаних, а необхідного одягу – 26.1% (В. Буткалюк). При цьому, для робітниць ці показники ще гірші: 43.2% не вистачало повноцінного і якісного харчування, а 30% -

необхідного одягу (В. Буткалюк). Іншими словами, їхніх доходів було недостатньо для гідного життя та рівня відтворення робочої сили. До цього можна додати, що починаючи мінімум з кінця 2015 року законодавча мінімальна зарплатня в Україні нижча за фактичний прожитковий мінімум на одну працездатну людину (Міністерство соціальної політики України), а отже втручання держави для забезпечення гідного рівня життя робітників і робітниць перебуває на неналежному рівні. Незважаючи на це, немає досліджень, які б давали відповідь на питання, як робітники і робітниці живуть в умовах незадовільного рівня відтворення робочої сили, як вони зводять кінці з кінцями, і як такі умови життя та відтворення робочої сили впливають на них та їхні сім'ї. Не приділяється уваги вивченню соціально-економічних та політичних структурних чинників, які, з одного боку, зумовлюють недостатній рівень відтворення робочої сили, а з іншого – обмежують можливості самих робітників і робітниць досягти покращення свого становища шляхом перемовин чи тиску на роботодавців та державу.

У вже згаданих дослідженнях умов праці в глобальних ланцюгах постачання західних брендів, а також структурних чинників, що їх зумовлюють, багато уваги приділяється в основному ситуації у країнах Азії (А. Меззадрі; І. Тяндранінзі, М. Аннер, Дж. Паттенден), оскільки вони лідирують у якості країн-виробників. Однак через постійні скандали на швейних фабриках Азії, а також через відносно низькі зарплати та географічну близькість, останнім часом відбувається процес «повернення» виробництва до країн центральної та східної Європи (Дж. Андерсон та ін., К. Лугінбуль і Б. Мусьолек), ймовірно, і до України. Насправді ж, багато брендів виробляють тут свою продукцію роками, хоча до останнього часу це залишалося поза увагою громадськості, а також, за окремими винятками (К. наприклад, К. Калантарідіс, О. Цепко, Л. Хормел, О. Дутчак), зарубіжних та вітчизняних дослідників і дослідниць.

У світлі проблем робочої сили, які виникають через специфіку функціонування глобальних ланцюгів постачання, однією із ключових є проблема оплати праці. Для країн, які знаходяться внизу глобальних ланцюгів постачання, переважаюча зарплатня в промисловості, яка включена в ці ланцюги, покриває не більш як 50% базових потреб робочої сили (М. Аннер, Дж. Холдкрофт), і часто не платиться навіть мінімальна зарплатня, встановлена законодавством (М. Стармменс). В умовах таких тенденцій, питання щоденного виживання робочої сили – іншими словами, відтворення робочої сили – є важливим для держави, економіки, місцевої спільноти.

Дослідження капіталістичного способу виробництва Карлом Марксом було однією із перших систематичних спроб розробки концепції відтворення робочої сили («labor-power reproduction»), яка в подальшому була розвинена в марксистській традиції. При капіталізмі, на думку Маркса, коли робітники і робітниці лише можуть продавати свою робочу силу, вони мають отримувати щось взамін, щоб відновити її і вижити. У рамках капіталістичного способу

виробництва, продаючи свою робочу силу, робітники і робітниці отримують зарплатню. Тож Маркс аналізував виключно зарплатню як джерело відтворення робочої сили. Такий підхід має розглядатися критично в контексті цього дослідження, зважаючи на низьку оплату праці в глобальних ланцюгах постачання. Його також критично розвивали представники і представниці різних марксистських шкіл. Зокрема, Майкл Буравой висловлював думку історичного обмеження Марксової теорії, пропонуючи своє бачення виробництва та відтворення робочої сили у сучасній капіталістичній економіці, наголошуючи на важливій ролі держави у визначенні структурних умов відтворення робочої сили. З іншого боку, Маркса критично переосмислювали марксистські феміністки (М. Гіменез, Л. Вогель, С. Федерічі, М. Міес), які наголошували, що в його мета-теорії відтворення робочої сили при капіталізмі відсутній аспект репродуктивної праці, а отже і розуміння вкоріненості гендерної нерівності у капіталістичній організації соціально-економічного життя.

Марксистські теорії відтворення робочої сили дають можливість виокремити соціально-економічні чинники на перетині капіталістичного способу організації виробництва, гендерної нерівності та державної політики. Однак, в межах цих же структурних рамок відтворення робочої сили є окреме питання агентності самих працівників і працівниць, які можуть чи не можуть впливати на покращення умов відтворення робочої сили шляхом індивідуальних чи колективних переговорів, або ж тиску на роботодавця чи державу (наприклад, шляхом протесту). Адже саме реалізація їхніх інтересів є структурно обмеженою у випадку проблем з умовами відтворення робочої сили, а отже вираження їхнього колективного інтересу має бути пріоритетом у подоланні цих проблем (А. Хейл, Дж. Віллс).

Ерік Олін Райт пропонував розглядати здатність найманої праці вплинути на ситуацію через концепцію робітничої впливовості у перемовинах (*labor bargaining power*), яка визначається структурними соціально-економічними умовами на рівні держави, галузі, підприємства, а також політичними чинниками наявних організаційних/самоорганізаційних структур, що можуть представляти колективні інтереси робітників і робітниць. Беверлі Сілвер розвинула концепцію робітничої впливовості у перемовинах через макро-рівневий та історико-соціальний емпіричний аналіз глобальних протестних трендів. Загалом, теоретичні побудови Райта та Сілвер аналізують структурні та історико-соціальні чинники, які впливають на агентність робітників і робітниць. З іншого боку, у рамках дослідження багаторівневих структур, які зумовлюють/обмежують цю агентність, розвивалися теорії політичного апарату виробничого контролю (М. Буравой) або режимів контролю робочої сили (М. Аннер). Теорії робітничої впливовості у перемовинах та апарату/режимів контролю найманої праці дають змогу комплексно оцінити структурні чинники, що обмежують чи сприяють проявам агентності робітників і робітниць у напрямку покращення умов відтворення

робочої сили. Однак, вони мають і певні обмеження, які витікають з територіальних і контекстних аспектів емпіричної бази цих теоретичних побудов. Адже зарубіжні дослідники і дослідниці концентруються переважно на країнах Азії (М. Аннер) або ж країнах капіталістичного ядра (М. Буравой), оминаючи пострадянський та східноєвропейський контексти. Навіть макро-рівневе глобальне дослідження Беверлі Сілвер може мати схожі територіальні обмеження, спричинені особливостями методології.

Тож загалом, дослідження структурних чинників відтворення робочої сили на матеріалі з українського швейного сектору, включеного в глобальні ланцюги постачання, може зробити внесок у розуміння структур, процесів та факторів, що впливають на агентність робітників і робітниць. Критичне використання як марксизму, так і теорій робітничої агентності/режимів контролю, може вказати як на обмеження, так і на потенціал розвитку цих підходів.

Отже, дослідження спрямоване на розв'язання такої *проблеми*: попри те, що низка українських політиків та експертів, виходячи з погляду неоліберальної ідеології, вважають включення в глобальні ланцюги постачання оптимальним шляхом розвитку, відсутня соціологічна оцінка наслідків такого включення для умов щоденного відтворення робочої сили в Україні. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом проведення емпіричного дослідження умов та джерел відтворення робочої сили, а також аналізу структурних чинників, що впливають на ці умови та можливість/неможливість змінити їх. Українська швейна індустрія є вдалим об'єктом такого дослідження з кількох причин: 1) в глобальному контексті, загальна увага світової дослідницької спільноти до глобальних ланцюгів постачання брендів не включає пострадянський контекст та і ширше – вкрай рідко виходить за межі дослідження в ключових країнах-виробниках Азії; 2) у контексті України, швейна галузь найнижчі середні зарплати в індустріальному секторі економіки, працівники і працівниці цієї галузі мають найгірші умови відтворення робочої сили серед індустріальної найманої праці. Будучи включеними у ті самі глобальні ланцюги постачання, українські працівники і працівниці швейної галузі відтворюють свою робочу силу і вдаються до перемовин у іншому соціально-політичному та економічному контексті, що дає змогу як збагатити розуміння локальних процесів та факторів, так і критично оцінити існуючі теорії відтворення робочої сили та її структурної обумовленості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. З науковими планами організації, де виконана робота, дисертація не пов'язана.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є експлікація умов, джерел та чинників відтворення робочої сили працівників і працівниць швейної галузі України, які включені у функціонування глобальних ланцюгів постачання західних брендів. Для досягнення окресленої мети, необхідно виконати наступні завдання:

- концептуалізувати поняття відтворення робочої сили;

- на основі існуючих теоретичних напрацювань, виокремити джерела відтворення робочої сили та фактори, що впливають на її відтворення;
- концептуалізувати поняття робітничої впливовості у перемовинах;
- на основі існуючих теоретичних напрацювань, виділити структурні чинники, що впливають на робітничу впливовість у перемовинах;
- використовуючи відповідні теоретико-методологічні підходи та дані емпіричного дослідження, розкрити умови та джерела відтворення робочої сили в українській швейній галузі, яка включена в глобальні ланцюги постачання, а також виділити структурні чинники, що впливають на ці умови загалом, та на агентність робітників і робітниць у процесах покращення цих умов;
- у контексті української швейної галузі, включеної в глобальні ланцюги постачання, оцінити пояснювальну здатність/обмеженість теорій відтворення робочої сили та структурних чинників відтворення.

Об'єктом дослідження є відтворення робочої сили на українських швейних фабриках у глобальних ланцюгах постачання.

Предметом дослідження умови, джерела та чинники відтворення робочої сили на українських швейних фабриках, що включені до глобальних ланцюгах постачання західних брендів.

Маючи на меті вивчити ситуацію в українській швейній промисловості крізь призму згаданих вище теоретичних підходів, у цьому дослідженні використані *емпіричні дані*, які були зібрані у вересні 2016 року, березні і липні-вересні 2017 року, а також у травні-липні 2018 року на українських фабриках: 63 напівструктуровані (зокрема 16 глибинних) інтерв'ю із працівниками та працівницями 15 швейних фабрик, а також три додаткові глибинні напівструктуровані інтерв'ю. Іншими джерелами емпіричних даних для цього дослідження є дані Державної служби статистики України і бази даних Організації об'єднаних націй щодо глобальної торгівлі.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі емпіричного матеріалу з українського швейного сектору, що працює в глобальних ланцюгах постачання, у дисертації зроблені висновки про незадовільні умови відтворення робочої сили, досліджено додаткові джерела цього відтворення в українському контексті, а також виявлено структурні чинники, що його зумовлюють. У дисертації вказано на можливі суттєві доповнення існуючих теорій відтворення робочої сили та структурних чинників цього відтворення, а також окреслено перспективи розвитку цих теорій. Наукова новизну можна викласти наступними положеннями:

- на основі існуючих марксистських теорій та їхнього критичного переосмислення, вперше систематизовано додаткові джерела відтворення робочої сили, які описані марксистськими дослідниками та дослідницями, серед яких *монетарні, регуляторні та темпоральні*; таким

чином, синтезовану марксистську концептуальну схему відтворення робочої сили операціоналізовано для комплексного та контекстуалізованого вивчення відтворення робочої сили;

- вперше розглянуто зв'язки між теоріями агентності робітників і робітниць, та теоріями апарату/режимів контролю робочої сили, які проявляються у взаємовпливі агентності та структури; таким чином, вказано на концептуальну близькість цих двох теоретичних підходів, а отже на можливість та переваги їх одночасного застосування для емпіричного дослідження;
- вперше описано умови відтворення робочої сили працівників та працівниць українських швейних фабрик у глобальних ланцюгах постачання, що дає змогу вписати український контекст у зарубіжні дослідження функціонування ланцюгів постачання, а також зробити висновки про схожості та відмінності цих умов, а отже – вивести загальні та локальні структурні чинники відтворення робочої сили, серед яких деякі ключові *особливості функціонування глобальних ланцюгів постачання, слабкий контроль за дотриманням законодавства, недостатнє регулювання мінімального рівня відтворення робочої сили з боку держави, а також слабка робітнича впливовість у перемовинах;* вказано на ситуативні чинники, що створюють відмінність між відтворенням робочої сили окремих працівників і працівниць, серед яких *сімейний стан та вік* виявляється ключовим, впливаючи як на матеріальні, так і на темпоральні ресурси для відтворення робочої сили, які працівники і працівниці можуть отримати від залучення у виробництво та поза ним;
- вперше описано додаткові джерела відтворення робочої сили в українському швейному секторі; вказано на ключову роль *особистих мереж підтримки, підтримки держави, присадибного господарства, формальних та неформальних позик, підробітку;* зроблено висновки про обмеження цих джерел та їх неоднозначний вплив на рівень відтворення робочої сили;
- вперше проаналізовано силу робітників і робітниць швейного сектору у перемовинах, а також структурні чинники, що негативно впливають на цю силу, серед яких складна *економічна ситуація, велика частка тіньової економіки, деякі ключові особливості функціонування глобальних ланцюгів постачання, слабкий контроль за дотриманням законодавства, особливості українських профспілок, а також репресії,* що використовуються адміністрацією фабрик, що в сумі призводить до слабкої впливовості на робочому місці та асоціативної впливовості; наголошено на неоднозначному рівні впливовості на ринку праці, що зумовлено «тихим» протестом (quite protest) працівників і працівниць;

- вперше вказано на можливі доповнення до теоретичних напрацювань марксистської теорії, які витікають із аналізу локального контексту; наголошено на неоднозначному впливі державного втручання у відтворення робочої сили на робітничу впливовість в перемовинах в умовах складної економічної ситуації, великої частки тіньової економіки та низького рівня державної підтримки; зроблено висновки про необхідність виходу марксистської парадигми за рамки прив'язки відтворення робочої сили до виробничого процесу, коли відтворення відбувається на основі багатьох додаткових джерел, частина з яких перебувають поза капіталістичними, чи навіть поза ринковими відносинами; вказано на потенціал розвитку марксистського підходу до відтворення робочої сили, зокрема щодо темпорального виміру і додаткових джерел її відтворення, особливості яких зумовлені як структурами гендерної нерівності, так і об'єктивними особливостями часу;
- вперше вказано на можливі доповнення до теоретичних напрацювань теорій агентності та структур контролю робітників і робітниць, які витікають із аналізу локального контексту; наголошено на неоднозначному впливі державного втручання, важливості суб'єктивного виміру усвідомлення місця робітників і робітниць в організації виробництва, а також стратегічності галузі для локальних соціально-економічних структур.

Практичне значення одержаних результатів. Частина результатів дослідження лягла в основу базового звіту міжнародної кампанії «За чистий одяг» про умови та оплату парці на українських фабриках, які шують одяг для західних брендів. Також результати дослідження вказують на слабкі місця дискусії про безумовні переваги включення України у глобальні ланцюги постачання. Результати можуть бути використані для роботи над вадами контролю за дотриманням законодавства у сфері захисту праці, а також для перегляду державної політики регулювання відтворення робочої сили. Також результати дають змогу включити український контекст у глобальну дискусію довкола недоліків функціонування глобальних ланцюгів постачання одягу.

Демонструючи проблемність відтворення робочої сили на швейних фабриках України, котрі працюють у глобальних ланцюгах постачання, наголошується на негативних наслідках перекладання брендами значної частини відповідальності за відтворення робочої сили на місцеву державу та робітників і робітниць.

Матеріали дисертації можуть бути використані для розробки курсів з питань соціальної структури та соціальних відносин, соціології суспільних рухів, а також економічної та політичної соціології.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були представлені й обговорені на наступних наукових заходах: міжнародній конференції «Економічна криза чи криза неолібералізму? Програма альтернативної політика розвитку України» (Київ, 2015), міжнародній науково-практичній конференції з соціології «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (Київ, 2015), всеукраїнській науковій конференції «Соціальні класи в Україні: напрями теоретичних та емпіричних досліджень» (Київ, 2016), міжнародній науково-практичній конференції «Історична соціологія цивілізацій: модерн поміж демократією та нерівністю» (Київ, 2016), міжнародній науково-практичній конференції з соціології «Капіталізм, популізм та модерн» (Київ, 2017), міжнародній конференції «Незгода фемінізму і марксизму в колишньому СРСР: від «нешасливого шлюбу» до щасливого?» (Харків, 2017), XII конференції Global Labour University «Реінкарнація чи смерть неолібералізму? Зростання ринкового авторитаризму і виклики для праці» (Делі, 2017), III конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності — нові конфлікти: шляхи подолання» (Харків, 2017), XIII щорічному дослідницькому семінарі ім. Даниліва (Оттава, 2017), проміжній конференції з економічної соціології Європейської соціологічної асоціації (Констанц, 2018).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в 6 статтях у провідних наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертаційна робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (133 найменувань), що займає 17 сторінок. Обсяг основної частини – 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету і завдання, розкрито наукову новизну дисертаційної роботи та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію дисертації та релевантні публікації.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні засади соціологічного дослідження відтворення робочої сили»** зроблено критичний огляд соціологічної літератури, яка стосується тематики дисертації, уточнено концептуалізацію поняття «відтворення робочої сили», виокремлено джерела відтворення робочої сили, фактори, котрі впливають на це відтворення, а також розглянуто питання необхідного рівня відтворення робочої сили; уточнено концептуалізацію поняття «робітничої впливовості у перемовинах, виокремлено структурні чинники, які визначають робітничу впливовість у перемовинах; розглянуто зв'язок та потенціал синтезу між теоріями агентності робітників та структурних умов, що визначають цю агентність.

Роль та місце відтворення робочої сили у капіталістичному суспільстві, вперше опрацьовані Карлом Марксом, дає основу до розуміння цього процесу як необхідного та водночас структурно зумовленого елементу капіталістичного способу виробництва. Створюючи передумови для включення робітників і робітниць у виробничий процес, відтворення робочої сили відбувається на основі обмежених ресурсів та джерел. З погляду класичного марксизму ці ресурси були виключно матеріальними, а джерела зводилися до зарплатні, яку робітник чи робітниця отримують від роботодавця. Історично обґрунтована критика цього підходу з боку Майкла Буравого дає змогу розглядати доробок Маркса як такий, що обумовлений ринковим деспотизмом – першою фазою розвитку капіталістичного способу виробництва, на зміну якій прийшов гегемонний режим. Останній, окрім всього іншого, характеризувався втручанням держави, яка зробила процес відтворення робочої сили відносно незалежним від процесу виробництва, запровадивши регулювання мінімальної зарплатні та соціальне страхування. Поточну ж фазу капіталістичного розвитку Майкл Буравой відносить до гегемонного деспотизму, де відбувається відносно зменшення втручання держави у відтворення робочої сили, а агентність робітників і робітниць зменшується під загрозою переміщення виробництва.

З іншого боку, напрям марксистського фемінізму критикував Карла Маркса за відсутність компоненту репродуктивної праці у його концепції відтворення робочої сили. Для Ліз Вогель, Сільвії Федерічі, Марії Мієс та інших дослідниць цього напрямку, (переважно) безоплатна репродуктивна праця, яку зазвичай виконують жінки, є невід'ємною частиною як відтворення робочої сили, а отже і процесу капіталістичного виробництва, так і точкою перетину структур капіталістичної та гендерної нерівності. Для них відтворення робочої сили є, окрім

іншого, щоденною діяльністю, яка дає змогу працівникам і працівницям брати участь у процесі виробництва, а також утримує колишніх та майбутніх робітників і робітниць. Марксистські феміністки також розширюють розуміння джерел відтворення робочої сили, де поряд з державним втручанням, про яке пише Майкл Буравой, важливе місце займають неформальна економіка, сільське господарство та особисті зв'язки. І, оскільки будь-яка діяльність є процесом, критичний огляд доробку марксистських феміністок дає змогу виділити час як важливий ресурс, необхідний для відтворення робочої сили.

Тож на основі теоретичних напрацювань різних представників і представниць марксизму у дисертації виділено наступні групи ресурсів, необхідних для відтворення робочої сили: а) матеріальні ресурси, які включають грошові та негрошові ресурси, які працівники і працівниці можуть використати для відтворення робочої сили напряму (негрошові ресурси) чи опосередковано (грошові ресурси) – для купівлі товарів та послуг у рамках ринкових відносин; б) темпоральні ресурси – позаробочий час, який доступний для відтворення робочої сили загалом та виконання репродуктивної праці зокрема. Окрім зарплати, яка є чи не єдиним джерелом ресурсів для відтворення робочої сили у капіталістичному виробництві з точки зору раннього марксизму, пізніші марксистські напрацювання дають змогу виділити інші ключові джерела, такі як державне втручання, неформальна економіка, сільське господарство та особисті зв'язки.

У контексті глобальних ланцюгів постачання, включення робітників і робітниць у ці ланцюги на нижчих ланках, є ключовим фактором, який визначає доступ до матеріальних та темпоральних ресурсів, які можливо отримати від залучення до процесу виробництва. Цей доступ визначається структурними чинниками, ключовим із яких є дисбаланс влади, спричинений високою конкуренцією між окремими постачальниками та між країнами-виробниками з одного боку, та, з іншого боку, консолідацією компаній на верхівці глобальних ланцюгів постачання. У результаті, постійна загроза втрати замовлення чи відтоку інвестицій призводить до феномену «навипередки вниз». У глобальних ланцюгах виробництва брендового одягу, до дисбалансу влади, який загострюється у цій висококонкурентній трудомісткій промисловості, якою керують покупці, шляхом використання певних купівельних практик, і де капітал характеризується високою мобільністю, додаються фактори поширення організації виробництва за принципами «Крій, шиття, обробка» і «точно в строк», а також феномен «швидкої моди».

Іншим ключовим аспектом, який визначає умови відтворення робочої сили, є здатність робітників і робітниць впливати на ці умови. Існуючі теоретичні напрацювання дають змогу поглянути на структурні умови цього аспекту з двох сторін: з одного боку, існує певний визначений потенціал агентності, сили робітників і робітниць у перемовинах; з іншого боку, існують локальні режими контролю праці. Зв'язок між впливовістю у перемовинах та режимом контролю є

взаємозалежним зв'язком агентності та структури. Впливовість у перемовинах концептуалізована як відносна індивідуальна та колективна знатність реалізувати власний класовий інтерес і протистояти силі капіталістів; вона поділяється на впливовість у перемовинах на ринку праці, на робочому місці та асоціативну впливовість у перемовинах, та визначається наступними структурними чинниками:

- характеристиками ринку праці, які обумовлюють як попит на конкретну робочу силу та конкуренцію за робоче місце, так і можливості альтернативного працевлаштування та альтернативних джерел відтворення робочої сили на період безробіття; до таких характеристик належать безробіття, рівень кваліфікації, необхідний для найму, фактори, що обумовлюють наявність альтернативного працевлаштування, а також наявність додаткових джерел відтворення робочої сили;

- характеристиками організації виробничого процесу, які визначають місце робочої сили у локальній, національній та глобальній системі розподілу праці; до таких характеристик належать значення галузі/підприємства в системі створення та розподілу доданої вартості, зв'язок робочої сили з основним роботодавцем, значення людини для безперервності процесу виробництва;

- характеристиками організаційної та мережевої солідарності між працівниками та працівницями; до таких характеристик належать наявність та дієвість профспілкової організації, наявність інших потенційних союзників.

Режими контролю праці є історично та локально специфічними механізмами, які вибудовуються на зв'язках між процесом виробництва, працею, споживання і відтворення робочої сили, та дають змогу контролювати найману працю. Оскільки вони є структурними умовами, що впливають на робітничу впливовість у перемовинах, вони включають згадані вище структурні чинники, розподіляючи їх між інституціями, структурами та агентами, які відіграють визначальну роль: макроекономічні структури, локальні економічні структури, держава, роботодавці.

У другому розділі «Відтворення робочої сили на українських фабриках у глобальних ланцюгах постачання» розглянуто українську швейну промисловість, яка працює в глобальних ланцюгах постачання, у національному соціально-економічному та політичному контекстах, проаналізовано умови відтворення робочої сили на фабриках, які шують для західних брендів, визначено джерела відтворення цієї робочої сили, а також виокремлено деякі структурні чинники, котрі впливають на умови відтворення робочої сили у згаданому контексті.

У рамках окресленого теоретичного підходу, було проведено емпіричне дослідження відтворення робочої сили в українській швейній промисловості, включеній у глобальні ланцюги постачання. Включення українського швейного сектору у глобальні ланцюги постачання, яке відбулося після розпаду Радянського

союзу, дозволило зберегти частину фабрик і робочих місць, але водночас створило умови для впливу динаміки та особливостей функціонування цих ланцюгів на відтворення робочої сили в Україні. При цьому, демографічні характеристики робочої сили, а також просторові характеристики виробництва суттєво відрізняються від поширених у «традиційних» країнах-виробниках брендового одягу Азії. Наприклад, середній вік опитаних працівників і працівниць суттєво вищий, а характеристики та розташування виробничих потужностей, а також робочої сили відрізняється від індустріальних зон багатьох країн. Індустріальне призначення будівель досліджених фабрик певною мірою знижує ризики нещасних випадків. Переважно місцевий склад робочої сили зменшує її вразливість, яка не посилюється ідентичністю, походженням і розривом із спільнотою, а нечасте проживання у гуртожитках обмежує просторові практики прямого і непрямого нагляду та контролю з боку адміністрації.

Аналіз контексту глобальної та національної економіки, у рамках яких функціонують досліджені фабрики, було виділено низку процесів та чинників, котрі впливають на умови відтворення робочої сили опитаних працівників і працівниць. На глобальному рівні, на відтворення робочої сили впливають особливості функціонування глобальних ланцюгів постачання, які характеризуються дисбалансом влади між транснаціональними корпораціями та місцевими постачальниками, де купівельні практики перших обумовлюють оплату праці та темпоральні аспекти виробничого процесу останніх. У той же час, прибутки експортних галузей, а отже і відтворення робочої сили їхніх працівників і працівниць, залежать від динаміки глобального попиту, який зазвичай різко скорочується у періоди глобальних економічних криз. На локальному рівні умови відтворення робочої сили визначаються як локальною соціально-економічною динамікою, так і пов'язаною з нею державною соціально-економічною політикою. Так, умови відтворення робочої сили у швейній галузі, як і у всіх інших, погіршилися з початком соціально-економічної кризи 2014 року як через кризові явища, так і через антикризову політику влади, хоча, через включення в глобальні ланцюги постачання, динаміка зарплат у секторі була дещо кращою у період кризи; однак рівень зарплат залишався найгіршим у промисловості. Також на відтворення робочої сили впливає динаміка конкретного сектору: так, зменшення кількості підприємств та зростання кількості фізичних осіб-підприємців може означати зменшення загальної захищеності робочої сили та її відтворення у галузі, де і так існують суттєві проблеми з дотримання законодавства у сфері праці. Регуляторна підтримка держави та низький рівень дотримання законодавства також впливають на відтворення робочої сили. Перша, хоч і є формально доволі диверсифікованою, однак є недостатньою для забезпечення права людини на гідну оплату праці; другий визначається як великою часткою тіньової економіки та тіньової зайнятості, так і зумовлений державною політикою, зокрема, мораторієм

на перевірки інспекцією з питань праці, а також загальними проблемами з контролем за дотриманням законодавства.

Всі ці чинники призводять до поганих умов відтворення робочої сили працівників і працівниць українських швейних фабрик, які включені у глобальні ланцюги постачання. Згідно з результатами емпіричного дослідження, опитані працівники і працівниці мають обмежені можливості відтворення робочої сили. Джерела відтворення робочої сили, пов'язані із залученням у процес виробництва, не дають достатньо матеріальних ресурсів для відтворення та суттєво обмежують часові ресурси, що пов'язано з особливостями функціонування глобальних ланцюгів постачання, слабкими механізмами контролю за дотриманням законодавства, свавіллям менеджменту та бездіяльністю профспілок, які контролюються адміністрацією фабрик. Це має суттєві негативні наслідки для якості життя працівників і працівниць: деякі з опитаних змушені максимально скорочувати витрати навіть на найнеобхідніше, у той час як розваги, відпочинок чи відпустки, пов'язані з грошовими витратами, є недосяжними для багатьох з них. І цій робочої сили, яку переважно складають жінки, доводиться справлятися з гендерно зумовленим великим навантаженням репродуктивної праці за рахунок таких важливих аспектів відтворення робочої сили як розваги/відпочинок і соціальне життя. При цьому, хоча на деяких фабриках і присутня додаткова підтримка відтворення робочої сили, вона часом носить проблемний характер і її далеко недостатньо для забезпечення гідного рівня відтворення самих робітників та робітниць, і їхніх сімей.

Зважаючи на низький рівень заробітних плат, робітники і робітниці виживають за рахунок доступу до інших джерел відтворення робочої сили. Матеріали емпіричного дослідження дають змогу виділити низку додаткових джерел відтворення робочої сили опитаних працівників і працівниць. Першим таким джерелом виступає сім'я, у якій можуть розподілятися матеріальні ресурси отримані від заробітку, соціальної допомоги чи інших джерел, а також репродуктивна праця, а отже – використання темпоральних ресурсів. Проблемні аспекти цього додаткового джерела зумовлені загальним низьким рівнем зарплат та соціальних виплат, можливим відтворенням соціально-економічної гендерну нерівність, де жінки матеріально залежні від чоловіків, і концентруються у «жіночих» секторах економіки, з нижчою оплатою праці, а також можливим негативним впливом сімейного стану на матеріальні та темпоральні ресурси для відтворення робочої сили – при наявності непрацездатних членів сім'ї, малолітніх дітей.

Другим додатковим джерелом відтворення робочої сили виступає державне субсидування у широкому значенні: пенсії за віком, пенсії у зв'язку з інвалідністю, субсидії на комунальні платежі, відносно дешевий комунальний транспорт, який субсидується з місцевих бюджетів, формально безкоштовні освіта і медицина, власні помешкання, які вони чи їхні рідні отримали за часів

Радянського союзу. Така ситуація проблематизує економічні наслідки включення у глобальні ланцюги постачання для України, адже виходить, що високі прибутки західних брендів частково є результатом витрат із державного та місцевих бюджетів на відтворення робочої сили працівників і працівниць, які створюють товари для цих брендів.

Іншими джерелами матеріальних і темпоральних ресурсів для відтворення робочої сили виступають присадибне господарство, особисті мережі підтримки, неформальні переговори щодо часу з роботодавцем, неформальне і формальне кредитування, підробітки. Більшість із цих джерел призводять до проблемних наслідків для робочої сили – або через додатковий негативний вплив на час і здоров'я, що призводять до зниження якості життя, або через поглиблення фінансової нестабільності та залежності та/або додатковий тиск і контроль з боку адміністрації фабрик.

Як показує дослідження, окрім сімейного стану, одним із ключових соціально-демографічних факторів, що має вплив як на умови відтворення робочої сили, так і на доступність додаткових джерел цього відтворення, для опитаних працівників і працівниць виступає вік. Перш за все, старший вік зазвичай означає кращу кваліфікацію, а тривала робота на фабриці збільшує ймовірність хороших стосунків з адміністрацією. Це призводить до дещо кращого забезпечення матеріальними та часовими ресурсами. Також працівники і працівниці старшого віку мають менші потреби через відсутність малолітніх дітей у складі сім'ї, а також, відповідно, менше навантаження репродуктивної праці. З іншого боку, молодший вік погіршує доступ до матеріальних та часових ресурсів через нижчу кваліфікацію, при збільшеній потребі у цих ресурсах.

Слідом за загальними чинниками, що впливають на відтворення робочої сили, у третьому розділі **«Структурні чинники агентності та контролю у відтворенні робочої сили»** зроблено оцінку впливовості у перемовинах опитаних робітників і робітниць, які працюють в українському швейному секторі, включеному у глобальні ланцюги постачання, виокремлено чинники, які впливають на впливовість у перемовинах на ринку праці, на робочому місці, та в об'єднанні, визначено режим контролю робочої сили, який присутній на досліджених фабриках.

Загалом, опитані працівники і працівниці мають деякий вплив на умови відтворення своєї робочої сили через неформальні індивідуальні перемовини, але лише на окремі аспекти відтворення. Ця впливовість у перемовинах слабка в більшості суттєвих питань, які можуть вирішуватися лише у колективний спосіб, і які стосуються значного збільшення матеріальних та темпоральних ресурсів для відтворення робочої сили. Дослідження дає змогу виділити чинники, які впливають на впливовість у перемовинах.

Перш за все, на впливовість у перемовинах опитаних працівників і працівниць визначається включенням у глобальні ланцюги постачання, яке: з

одного боку, фрагментує зв'язок між робочою силою і основним роботодавцем і створює постійну загрозу переміщення виробництва, що негативно впливає на впливовість у перемовинах на робочому місці; з іншого боку, «виробництво точно в строк» створює потенціал для використання страйкових тактик, однак для цього необхідні певний рівень самоорганізації та усвідомлення впливовості у перемовинах на робочому місці всередині фрагментованого глобального ланцюга постачання, які переважно відсутні в українському контексті. По-друге, впливовість у перемовинах залежить від локальних економічних чинників, таких як рівень безробіття, рівень тіньової зайнятості, рівень регуляторних інтервенцій держави – всі вони визначають впливовість у перемовинах на робочому місці, зумовлюючи можливості альтернативного працевлаштування, а також відтворення робочої сили під час перебування поза ринком праці. По-третє, асоціативна впливовість у перемовинах залежить від особливостей місцевих профспілок та потенційної зацікавленості інших акторів у робітничій боротьбі; вони зумовлюються як історично специфічною динамікою профспілкової діяльності, так і стратегічністю відповідного сектору економіки.

Всі ці чинники зумовлюють неоднозначний рівень впливовості у перемовинах на ринку праці у опитаних працівників і працівниць. Так, зростання безробіття під час кризи, висока частка тіньової економіки та низька підтримка держави у ситуації безробіття, призводять до того, що працівники і працівниці бояться втратити роботу чи потрапити у тіньову зайнятість. Що стосується альтернатив працевлаштування, то вони більші у великих містах, де може існувати кілька фабрик, багато ательє, а також високий попит на інші товари та послуги. У таких умовах працівники і працівниці, особливо старшого віку, який часто означає кращу кваліфікацію, мають кращий доступ до альтернативного працевлаштування. З іншого боку, гендерно обумовлене навантаження репродуктивної праці, висока ціна на орендоване житло та поширеність володіння власним помешканням, обмежують внутрішню трудову міграцію робочої сили. У свою чергу, висока оренда при низьких зарплатах може виступати додатковим стимулом зовнішньої трудової міграції, а її обмежувачами факторами – вік та пов'язаний з ним сімейний стан або проблеми зі здоров'ям, відсутність ресурсів для міграції. Старший вік, який зазвичай означає вищу кваліфікацію, робить працівників і працівниць «цінними» для виробництва, особливо в умовах високої плинності кадрів та критичних проблем їхнім міжпоколінневим відтворенням. Така сукупність чинників в українському контексті призводить до неоднозначної впливовості у перемовинах на ринку праці, яка, з одного боку, не призводить до спроб колективних перемовин чи протестів, але, з іншого боку, виливається у «тихий» протест у формі високої плинності кадрів та низького міжпоколінневого заміщення, на що деякі фабрики реагують спробами хоч якось покращити умови відтворення робочої сили. Однак, в умовах включеності в глобальні ланцюги постачання, ці спроби можуть бути лише вкрай обмеженими.

Працівники і працівниці українського експортно-орієнтованого швейного сектору працюють у ринковому режимі контролю праці, де впливовість у перемовинах на ринку праці в цілому низька. Остання, у свою чергу, негативно впливає на асоціативну впливовість у перемовинах. З іншого боку, впливовість у перемовинах на робочому місці доволі неоднорідна: зважаючи на хронічну нестачу швачок, працівниці з високою кваліфікацією і великим досвідом роботи цінуються і роботодавці намагаються утримати їх від звільнення. У цілому, ситуація в Україні є певною мірою парадоксальною: хоча завдяки втручанням держави є розділення між процесом виробництва і процесом відтворення робочої сили, рівень соціального забезпечення настільки низький, що разом із страхом безробіття і тіньової зайнятості, він скоріше прив'язує робітників і робітниць до фабрики і стримує їх від спроб самоорганізації і колективних переговорів. У той же час, держава частково «субсидує» виживання багатьох працівників і працівниць, які виробляють одяг для західних брендів. Видається, що брак контролю за дотриманням законодавством, що робить тиск проти індивідуальних та колективних переговорів безкарним, скоріше схиляє працівниць у бік тихого протесту, аніж відкритої конфронтації. Прямі репресії проти наявних спроб самоорганізації, колективних переговорів та протестів трапляються вкрай рідко, однак причини цього скоріше у малій кількості спроб, поти яких можна направити репресії, а також у поширенні прихованих репресій.

У **висновках** підсумовано, якого результату було досягнуто в розв'язанні проблеми дисертаційної роботи, яка полягала в тому, що незважаючи на поширення серед низки українських політиків та експертів переконання, що включення в глобальні ланцюги постачання є оптимальним шляхом розвитку, відсутня соціологічна оцінка наслідків такого включення для умов щоденного відтворення робочої сили в Україні. З метою розв'язання зазначеної проблеми, було досліджено умови, джерела та чинники відтворення робочої сили на українських фабриках, включених у глобальні ланцюги постачання.

Дослідження дає змогу оцінити умови відтворення робочої сили опитаних працівників і працівниць як незадовільні й такі, що характеризуються нестачею як матеріальних, так і темпоральних ресурсів. У таких умовах, опитані працівники і працівниці використовують низку додаткових джерел, які можна поділити на чотири типи: монетарні, немонетарні, регуляторні і темпоральні. Монетарні джерела включають зарплати і інші грошові доходи, які працівники і працівниці можуть витратити на відтворення своєї робочої сили, включаючи ті, що не пов'язані із безпосереднім процесом виробництва (наприклад, пенсії, формальні та неформальні позики). Немонетарний вимір включає джерела, з яких люди отримують товари та послуги поза ринковими відносинами (наприклад, продукти з натурального господарства, нефінансова підтримка особистих мереж). Регуляторні джерела необхідно оцінювати з обережністю: хоча вони доволі диверсифіковані в Україні, вони не надають суттєвої підтримки опитаним

працівникам і працівницям на їхніх робочих місцях; у той же час, кошти державного та місцевих бюджетів, субсидії та соціальні виплати частково доповнюють низькі зарплати. Темпоральні джерела ж є відносними: вони залежать від гендерних аспектів, від невідконтрольних (працівниками і працівницями) процесів виробничого навантаження, і від часу, витраченого на використання інших джерел відтворення робочої сили.

У цілому, західні бренди перекладають частину відповідальності за відтворення робочої сили на державу та самих робітників і робітниць, що відтворює структуру соціально-економічної гендерної нерівності, створює додатковий тиск на державний бюджет, погіршує якість життя та відтворення робочої сили працівників і працівниць, посилює їхню фінансову нестабільність та залежність від роботодавця. Тож бренди на верхівці глобальних ланцюгів постачання (у широкому значенні) експлуатують місцевий бюджет та додаткові джерела відтворення робочої сили для зменшення витрат на виробництво.

Низький рівень забезпечення відтворення робочої сили опитаних працівників і працівниць як матеріальними, так і темпоральними ресурсами, зумовлений низкою чинників:

- включенням у глобальні ланцюги постачання, у рамках яких оплата праці є структурно низькою, а понаднормові – структурно високими; яке зумовлює залежність умов відтворення робочої сили від коливань глобального попиту на продукцію;
- соціально-економічною динамікою локального рівня та неоліберальними регуляторними інтервенціями держави у процес виробництва та відтворення під час криз;
- реструктуризацією виробництва в секторі, яка впливає на дотримання законодавства в питаннях відтворення робочої сили;
- регуляторною підтримкою держави та рівнем дотримання законодавства;

Окрім перелічених чинників, які безпосередньо впливають на умови відтворення робочої сили, останні також визначаються робітничою впливовістю у перемовинах та здатністю роботодавців обмежувати її. На впливовість опитаних працівників і працівниць впливають наступні чинники:

- включеність у глобальні ланцюги постачання, яка знижує впливовість у перемовинах на робочому місці; суб'єктивний аспект усвідомлення деякого рівня впливовості на робочому місці, який об'єктивно зумовлений особливостями «виробництва точно в строк»;
- локальні економічні чинники: безробіття, тіньова зайнятість, регуляторні інтервенції держави, які визначають рівень впливовості у перемовинах на робочому місці;

- особливості місцевих профспілок та потенційна зацікавленість інших акторів у робітничій боротьбі, які визначають асоціативну впливовість у перемовинах.

Сімейний стан, вік та гендер виступають додатковими соціально-біологічними характеристиками, які впливають на умови відтворення робочої сили опитаних працівників і працівниць, обумовлюючи їхні матеріальні і темпоральні потреби та ресурси, доступ до додаткових джерел відтворення робочої сили, альтернативи працевлаштування.

Дослідження дає змогу зробити деякі уточнення до теорії відтворення робочої сили. Зосередившись на процесі виробництва тогочасної капіталістичної економіки, Карл Маркс не брав до уваги додаткові джерела відтворення робочої сили, які не пов'язані із процесом виробництва та відбуваються поза ринковими відносинами (наприклад, державна підтримка, присадибне господарство, та інші). Зі схожих причин Майкл Буравой, концептуалізуючи державне втручання у процес виробництва, фокусується лише на тих формах державної підтримки, які пов'язані із приналежністю до робочої сили, наприклад, забезпечення переговорів чи виплати по безробіттю. Тож у той час, коли і Маркс і Буравой детально аналізують джерела відтворення робочої сили, пов'язані із процесом виробництва, це дослідження показує, що джерела відтворення робочої сили в українському швейному секторі можна повністю охопити лише розширивши фокус за межі процесу виробництва і навіть ринкових відносин, охопивши деякі сфера поза ними. Марксистські феміністки, натомість, теоретизують відтворення робочої сили і аспект репродуктивної праці, але час як ресурс відтворення робочої сили не є їхнім основним фокусом дослідження, а отже вони згадують відносну соціальну характеристику часу лише побіжно. Обмеженість часу робить цей ресурс особливим: важко уявити, що відтворення робочої сили може зупинитися через нестачу часу, але, у той же час, ніхто не може вийти за рамки часового дня. Видається, що необхідним є подальше соціологічне дослідження часу як одного з базових ресурсів відтворення робочої сили.

Дослідження дає змогу запропонувати деякі уточнення до теорій агентності та структур контролю робітників і робітниць у перемовинах. У той час, як більшість дослідників і дослідниць вказують, що державне втручання збільшує впливовість у перемовинах, дослідження демонструє неоднозначність впливу державного втручання в умовах його знецінення, кризи, високої частки тіньової економіки та слабого контролю за дотриманням законодавства. Також результати дослідження дають змогу зробити висновок про важливість не лише об'єктивного місця робітників і робітниць у організації виробництва, але і суб'єктивного виміру – рівня їхньої обізнаності та усвідомлення стратегічних переваг цього місця, які, разом із певним рівнем самоорганізації, можуть призводити до успішних перемовин та протестів. І, нарешті, стратегічне соціально-економічне значення галузі для національної економіки має вплив на асоціативну впливовість у

перемовинах, визначаючи зацікавленість незалежних профспілок та інших акторів у робітничих перемовинах та боротьбі.

Список публікацій

1. *Dutchak, Oksana*. Conditions and Sources of Labor Reproduction in Global Supply Chains: the Case of Ukrainian Garment Sector / Oksana Dutchak // [forthcoming in 2018] Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology. – прийнято до друку.

2. *Дутчак, О. А.* Вплив антикризової політики у 2014–2017 рр. на гендерну нерівність в Україні / О. А. Дутчак // Український соціум. – 2018. - № 2 (65). – С. 51-65.

3. *Dutchak, Oksana*. Next-door relocation: Labour conditions and bargaining power in the Ukrainian made-for-brands garment industry / Oksana Dutchak // SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe. – 2017. – Vol. 2 (20). – P. 197-212.

4. *Дутчак, О. А.* Робітничі протести в Україні до та після «Євромайдану» / О.А. Дутчак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. - № 4. – С. 85-101.

5. *Дутчак, О. А.* Чинники радикалізації та роль дифузії репертуару протестних рухів у ескалації насильства / О.А. Дутчак // Вісник НТУУ "КПІ" Політологія. Соціологія. Право. – 2015. - № 3/4 (27/28). – С. 44-52.

6. *Dutchak, Oksana*. Unite or Fall: Labor Protests in Ukraine in the Face of the Crises / Oksana Dutchak // Intersections. East European Journal of Society and Politics. – 2015. – Vol. 1 (3). – P. 149-157.

Інші наукові публікації:

1. *Dutchak, Oksana*. Crisis, War and Austerity: Devaluation of Female Labor and Retreating of the State / Oksana Dutchak. – Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung, 2018.

2. *Dutchak, O., A. Chapeye, B. Musiolek*. Country Profile: Ukraine. Wages and Labor Conditions in Done-for-Brands Garment Sector / O. Dutchak, A. Chapeye, B. Musiolek. – Clean Clothes Campaign, Rosa Luxemburg Stiftung, 2017.

3. *Дутчак, О., А. Гладун*. Наглядати і виробляти: автоматизація на українських підприємствах / О. Дутчак, А. Гладун // Майбутнє без капіталізму: сучасна криза і альтернативи ринковій економіці [за заг. ред. к. е. н. О. В. Кравчука]. – К.: Центр соціальних і трудових досліджень. – 2017. – с. 85-91.

4. *Дутчак, О.А.* Шляхи підвищення продуктивності праці в Україні / О.А. Дутчак // Альтернативні механізми соціально-економічного розвитку України [за заг. ред. к. е. н. О. В. Кравчука]. – К.: Центр соціальних і трудових досліджень. – 2016. – с. 148-151.

5. *Дутчак, О., А. Гладун*. Прогнозування наслідків впровадження прогресивного оподаткування в Україні / О. Дутчак, А. Гладун // Альтернативні

механізми соціально-економічного розвитку України [за заг. ред. к. е. н. О. В. Кравчука]. – К.: Центр соціальних і трудових досліджень. – 2016. – с. 87-93.

6. *Дутчак, О.А.* Соціальні наслідки можливого дефолту / О.А. Дутчак // Альтернативні механізми соціально-економічного розвитку України [за заг. ред. к. е. н. О. В. Кравчука]. – К.: Центр соціальних і трудових досліджень. – 2016. – с. 41-51.

Матеріали конференцій:

1. *Дутчак О. А.* Виробництво брендового одягу в Україні: «інвестиційна привабливість» як пастка сучасних ланцюгів постачання / О. А. Дутчак // Капіталізм, популізм та модерн: VIII міжнародна науково-практична конференція з соціології (м. Київ, 18–19 травня 2017 р.) / Укладачі А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, О. О. Онуфрієнко. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 109–110 (4959 знаків з проміжками).

2. *Дутчак, О.А.* Гендерна нерівність у контексті війни та політики жорсткої економії / О.А. Дутчак // Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 29-30 листопада 2016 р.) / Укладачі А.А. Мельниченко, П.В. Кутуєв. – Київ; Одеса: Типографія «Айс Принт», 2016. – С.. 51-52 (5244 знаків з проміжками).

3. *Дутчак, О.А.* Антиринкова протестна мобілізація до і після Майдану / О.А. Дутчак // Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Історична соціологія цивілізацій: модерн поміж демократією та нерівністю», 30-31 травня 2016 р. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – С. 46-47. (4659 знаків з проміжками).

4. *Дутчак, О.А.* Від Майдану до Російської весни: роль політичних партій в радикалізації протестних тактик / О.А. Дутчак // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну», 26-27 листопада 2015 р. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – С.. 153-154 (4218 знаків з проміжками).